

2. LA FORMACIÓ DEL MESTRE EN EL MARC DE LA MODERNITZACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU

M. Lluïsa Gutiérrez

2.1. INTRODUCCIÓ

La decisió de l'Institut d'Estudis Catalans de publicar una obra sobre pedagogia i política educativa en el context de la seva creació, ara fa cent anys, resulta d'allò més encertada en la mesura que permet aprofundir en els diferents aspectes que conformen l'educació que es va impulsar des de les seves instàncies, i alhora, des d'una perspectiva històrica, permet desgranar més objectivament tots els elements que hi van confluïr. Des d'aquest punt de vista i a vol d'ocell, intentarem mostrar una visió del context de creació de les escoles normals com a institucions educatives de mestres i tot allò que, com a receptores de les diferents ideologies dels professors adscrits, van aportar a la modernització educativa.

L'establiment de l'ensenyament generalitzat a totes les classes socials va ser la fita indefugible dels estats moderns si volien eliminar les barreres socials de la monarquia de l'Antic Règim, tot potenciant la modernització del país.

A Espanya, el problema de l'educació del poble fou un dels aspectes socials que ja es feien palesos des del segle XVIII, i Carles III va intentar eradicar-lo amb tan poc encert com dubtoses intencions, si donem crèdit a la manca de sensibilitat vers l'idioma amb què volia millorar la formació de tots els seus súbdits. En 1812, les Corts de Cadis estableixen les bases per a instituir la ideologia dels liberals en educació; tanmateix, el retorn de Ferran VII n'impedeix el desplegament i, en el breu període de 1821-1823, el Trienni Liberal, el programa educatiu que es va aplicar encara va significar una reducció dels plantejaments liberals de Cadis.

Un cop apaivagades les lluites entre els diferents grups polítics, en 1839 s'inicia la generalització del sistema educatiu espanyol sota el patrocini de Gil de Zárate, qui encomana a Pablo Montesino la creació de l'Escola Normal Central. L'objectiu era formar en pocs anys un nombre suficient de mestres procedents

de totes les províncies perquè, després d'haver adquirit els coneixements pedagògics i metodològics necessaris, obrissin en les seves respectives capitals de província una escola normal que acollís els joves, generalment procedents del món rural, que volguessin dedicar-se a l'educació.

Montesino, que coneixia els sistemes educatius imperants a Europa, va establir un sistema pedagògic basat en la metodologia de Pestalozzi, per considerar-lo el més adient a la naturalesa i la idiosincràsia del poble espanyol. Aquesta metodologia elevava a categoria científica la intuïció, tot aplicant l'observació directa de la natura, dels objectes i de les coses al desenvolupament de la intel·ligència i de les capacitats cognitives dels infants. Ben aviat, però, els plantejaments idealistes i agosarats en la formació de mestres de Pablo Montesino, als quals els calia un contingent gens menyspreable de recursos, es van modificar.

Ens ho confirma l'aparició del Reglament d'Escoles Normals de 1843 i, poc després, un altre de 1849, que va reduir a trenta-dues el nombre d'escoles normals a tot el territori espanyol, de les quals només les de capital de districte universitari impartien el títol de mestre d'ensenyament superior. També aquest darrer reglament era menys estricte a l'hora d'exigir els materials i les dependències que, com a centres professionalitzadors, les normals havien de posseir. Així doncs, a penes deu anys després, la reducció del nombre de normals és el primer símptoma de la complexitat del seu establiment i una evidència més que l'encara insegur i fràgil Govern liberal, mancat d'unes finances estables i de recursos suficients, no va ser capaç d'injectar les partides pressupostàries necessàries per a abordar amb èxit el seu ambiciós pla d'elevat el nivell educatiu del poble tot superant els obstacles inicials en la formació dels mestres.

L'error dels liberals rau en el fet que, per voler aconseguir ciutadans amb els mateixos drets i deures davant la llei, van establir un pla d'estudis que impulsava l'uniformisme cultural, sense tenir en compte les peculiaritats pròpies de cada territori ni els graus de desenvolupament econòmic i social. A més a més, la legislació relativa a la creació d'escoles normals, plena de bones intencions, inassolible pressupostàriament pel Govern de la nació, es va delegar en les institucions provincials i municipals, que al seu temps tampoc no disposaven d'unes arques ben sanejades. Després, la primera Llei general d'instrucció pública de 1857, la Llei Moyano, no va millorar la situació i va acabar desvirtuant els plantejaments pedagògics inicials i mancada de sensibilitat per a tenir en compte les peculiaritats regionals i els desequilibris socials.

En definitiva, en aquest context, les normals van esdevenir uns centres de formació de mestres anquilosats, el funcionament dels quals depenia de la capacitat creativa i negociadora dels seus directores per arrencar de les autoritats provincials i municipals els elements imprescindibles per a la seva bona marxa.

2.2. LES ESCOLES NORMALS A CATALUNYA

Pel que respecta a la llavors industriosa Catalunya, la situació era més greu. Mentre l'establiment de les escoles de Lleida, Tarragona i Girona no va presentar massa dificultats, el de la de Barcelona no va resultar gens fàcil. L'embranchada industrial barcelonina necessitava uns plantejaments educatius i socials més realistes. Si Laureà Figuerola va trigar quatre anys a establir-la l'any 1845, i en condicions molt precàries, Ot Fonoll,⁴⁵ que succeí en la direcció a Mariano Corderera, va actuar com un autèntic baluard defensiu de l'esperit de Montesino. Fonoll, d'un ferm tarannà liberal impregnat d'una extraordinària estimació a Catalunya, va lluitar, primer a Lleida i des de 1849 a Barcelona, per dignificar la formació dels mestres catalans. Va intentar per tots els mitjans al seu abast suplir les deficiències pedagògiques del centre i va fer professió pública davant del rector de la Universitat de les dificultats d'aprenentatge dels alumnes normalistes en un idioma, el castellà, que a penes els aspirants a mestre havien sentit parlar als seus pobles d'origen.

És ben conegut que la major part dels alumnes d'aquests centres provenien del món rural. Per facilitar-los la comprensió del castellà, Fonoll va publicar diferents obres d'ajuda. Des d'aquesta perspectiva, Fonoll, amb una sorprenent claredat d'idees, tot contemplant la realitat industrial de Barcelona i, també, per atraure més alumnes al centre, proposava al rector reforçar les disciplines relacionades amb l'ensenyament industrial, i d'aquesta manera oferir als alumnes altres alternatives de treball que la de mestre.

Una altra línia de l'actuació de Fonoll es va orientar vers el magisteri femení. Efectivament, recolzat, entre d'altres, per Carles Carreras d'Urrutia des de la Junta Provincial d'Instrucció Pública i de la presidència de la filantròpica Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción —societat que Carreras va impulsar—,⁴⁶ Fonoll va establir les bases per a la creació de la Normal femenina a Barcelona en 1861 emparant-se en la Llei Moyano.

A partir de 1865, amb l'objectiu d'aconseguir una formació de mestres més adaptada als nous temps, novament introdueix a la Normal una sèrie d'activitats i ensenyaments, una mena de solucions pedagògicodocents que abraçaren aspectes innovadors de la dimensió educativa i foren pioneres per a l'època. Així, l'al-

45. M. Lluïsa GUTIÉRREZ, «La Normal de Barcelona sota la direcció d'Ot Fonoll: 1849-1874», a *La formació inicial i permanent dels mestres: Actes de les XIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Vic, Eumo, 1997, p. 91-96. També, Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona 1845-1972*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2000.

46. Vegeu-ne entrada al *Diccionari de pedagogia*, Barcelona, IEC (en premsa).

ternativa de poder realitzar les pràctiques d'ensenyament en tres escoles diferents de la ciutat, sens dubte, oferia als alumnes practicants de la Normal una experiència més enriquidora de la realitat escolar. També foren innovadores les classes d'agricultura que s'impartien a la Granja-Escola, inaugurada el mateix any. D'aquesta manera, a la Normal de Barcelona, les classes esdevenien vives.

També va introduir la gimnàstica com a disciplina, tot coincidint amb l'època en què a Europa es difonia, dins el món educatiu, la importància de la fortalesa corporal. Ara bé, si en principi s'inicia com a pretext d'una teràpia preventiva, atès que tenia l'objectiu d'enfortir la salut dels estudiants —no hem d'oblidar els estralls de l'epidèmia del còlera a l'estiu d'aquest mateix any 1865—, ben aviat es va transformar en disciplina organitzada i amb càrrec al pressupost de la Diputació.

2.3. LA REVOLUCIÓ DE 1868 I L'ENTRADA DE NOUS CORRENTS IDEOLÒGICS

El descontentament social i polític del país va provocar el pronunciament militar d'un accentuat caràcter antiborbònic, sobretot a Catalunya, al setembre de 1868. S'inicià llavors un procés revolucionari de gran transcendència social. Nous aires de llibertat arribaren amb la Gloriosa, i, des d'aquesta perspectiva, la llibertat d'idees del període va facilitar l'entrada de nous corrents de pensament europeus relacionats amb una nova concepció de la ciència, de la societat i de l'home, de gran transcendència en l'evolució del pensament i la cultura els anys a venir. Entre altres corrents, hi entraren el positivisme, el neocriticisme, la maçoneria, l'espiritisme i, naturalment, la presa definitiva de consciència de la classe obrera.

Malgrat les preocupacions que, en 1868, ocasionaren a Fonoll la supressió i immediatament després la restauració de les normals, els nous aires de llibertat afectaren l'ànim del nostre sensible professor, qui es lamentava davant el recor de la manca d'autoritat per a obligar els estudiants a assistir a les classes. Tanmateix, aquesta mateixa llibertat li va permetre en 1868 ampliar a la Normal de Barcelona els estudis a un quart any, que possibilitava als mestres accedir al grau de professor normal, que fins aleshores només es podia realitzar a Madrid.⁴⁷

47. S'encarregà d'aquest nou ensenyament Zenón Martí. Vegeu M. Lluïsa GUTIÉRREZ, «Zenon Martí, professor de mestres normalistes a Barcelona», a *La formació inicial i permanent dels mestres: Actes de les XIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Vic, Eumo, 1997, p. 97-102.

Un aspecte de gran significació per a Catalunya està relacionat també amb la llibertat d'expressió, perquè va afavorir el reforçament —de fet no havia deixat mai d'existir entre les classes populars— d'un sentiment d'identitat en el qual la llengua constituïa l'element més visible. Determinats dirigents polítics i intel·lectuals catalans van manifestar la necessitat d'ensenyar els infants en l'idioma matern, en la mesura que esdevenia un ensenyament més eficaç. Si alguns anys abans Fonoll havia palesat la dificultat de l'aprenentatge dels aspirants a mestre a causa de l'idioma, ara, la llibertat apareguda durant el sexenni de 1868-1874 va permetre avançar un pas endavant en l'ensenyament de l'idioma matern a l'escola. Alguns centres escolars van introduir el català escrit amb l'obra *El auxiliar del maestro catalán en la enseñanza de la lengua castellana*, que pretenia eliminar els mateixos efectes negatius de l'aprenentatge dels nens catalans en una llengua que desconeixien.⁴⁸

2.4. LA REFORMA DE LES NORMALS

La reforma de les normals era una necessitat indefugible. La formació dels ciutadans que fins aleshores s'impartia no satisfieia les necessitats dels nous temps ni els canvis socials produïts. Les inquietuds de Fonoll no eren banals, i tampoc estava sol. Altres liberals de soca-rel eren conscients de la nefasta realitat i, ja en 1862, veus com les de l'insigne científic Eduard Benot es van aixecar per denunciar els errors comesos en educació, tot intentant reconduir-los. Fins i tot, el mateix Joaquim Costa, segons recullen les seves *Obres completes*,⁴⁹ havia iniciat campanyes en pro de la reforma educativa en 1876.

Sembla que la reforma s'hauria hagut de produir immediatament després d'instaurar-se la Restauració. No fou així. El Govern de Cánovas del Castillo, amb l'únic objectiu definit de mantenir l'ordre social, va retardar la solució a les demandes socials en matèria educativa i laboral. Encara van haver de passar uns quants anys perquè els ideals krausistes d'aconseguir una humanitat idealista, harmònica i integral, que havien estat difosos a partir de 1854 per Julián Sanz del Río, des de la seva càtedra universitària i inspiradors dels esdeveniments de 1868, quallessin en realitzacions concretes.

En els anys posteriors es produeix un canvi del pensament filosòfic i peda-

48. Vegeu David PUJOL I FABRELLES, *Els orígens de l'escola catalana*, Barcelona, CEAC, 1998, p. 21.

49. Buenaventura DELGADO, «El 98 y la educación española», *Boletín del Ilustre Colegio Oficial de Doctores y Licenciados* (Madrid) (setembre 1998).

gògic afí al liberalisme moderat i que s'orienta des de la filosofia eclèctica dels anys centrals del segle fins a l'idealisme pedagògic d'inspiració krausista i matissat pels corrents arribats de França. Així, en 1876 naixerà la Institución Libre de Enseñanza (ILE), dirigida per Francisco Giner de los Ríos, fidel seguidor de les doctrines de Sanz del Río. En el nou context, el krausisme esdevingué el suport ideològic del liberalisme progressista i portaveu d'un sector de la burgesia espanyola.⁵⁰ Giner aconsegueix llavors iniciar la institucionalització de les idees krausistes, modelades, però, amb aportacions dels nous corrents de pensament i del mètode científic centrats fonamentalment en la psicologia fisiològica i la psicofísica, que li permeteren incorporar al seu pensament l'observació i l'experimentació com a mètode d'investigació científica.

Ara bé, mentre els plantejaments educatius de Giner s'aplicaven a un reduït nombre d'alumnes, també, a partir de 1876, la difusió d'aquesta pedagogia idealista, la que veritablement va vincular-se al moviment de renovació i modernització pedagògica i que tindrà un fort ressò entre els mestres, la va realitzar Pedro de Alcántara García. Es tracta de la difusió de la pedagogia de Froebel, el deixeble de Pestalozzi que millor va saber desenvolupar el seu mètode intuïtiu. Efectivament, en 1876, P. de Alcántara García guanyà la càtedra segons el sistema Froebel de l'Escuela Normal Central de Maestros, per a preparar els mestres parvulistes.⁵¹ Com emfasitza Melcón,⁵² aquest fet determina el canvi de signe en la direcció de les idees pedagògiques del nostre país, perquè l'ensenyament que es realitzaria en endavant als jardins d'infància no s'establiria des del no-res, atès que les escoles de pàrvuls arrossegaven una llarga tradició des de la seva implantació per Montesino; no es tractava, doncs, de crear un nou tipus d'establiment sinó de donar una orientació diferent al seu ensenyament.

Entre 1878 i 1880, a Madrid, un professor normalista al qual ens referirem més endavant, Alexandre de Tudela, va aprendre la pedagogia froebeliana

50. E. DÍAZ, *La filosofía social del krausismo español*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1973, p. 22 i 26-28; també M. Dolores GÓMEZ MOLLEDA, *Los reformadores de la España Contemporánea*, Madrid, CSIC i Escuela de Historia Moderna, 1981, p. 89-92.

51. Amb la creació de la Càtedra es va convocar un concurs públic per a seleccionar l'obra que serviria de manual per a reorganitzar aquestes escoles, i fou seleccionada l'obra *Tratado teórico-práctico de enseñanza de párvulos según el método de Jardines de infancia de Froebel*, de Pedro de Alcántara García, que va ser publicada a Madrid en 1879. L'obra exposa els principis pedagògics de Froebel seguint les pautes pedagògiques de Krause, i només pren de Montesino l'estudi de les lliçons de coses com un aspecte de l'ensenyament intuïtiu.

52. Julia MELCÓN BELTRÁN, *Renovación de la enseñanza de la geografía en los orígenes de la España contemporánea*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1995, p. 155.

assistint a les classes de Pedro de Alcántara García. La tasca professional d'aquest professor exemplifica un dels mecanismes amb els quals els institucionistes van preparar el camí de la modernització educativa, ja que van ser capaços d'obrir xarxes de difusió de les seves idees i dels nous mètodes pedagògics de forma graonada i eficient, el darrer graó de les quals foren els mestres, i quan arribà el moment de la reforma de les normals, la seva aplicació no va oferir més que entusiasme perquè, lentament, els institucionistes havien creat les condicions per a la penetració, entre els mestres, del nou saber fer a l'ensenyament.

Els projectes reformistes començaren a fer camí en 1881, a l'inici del sistema d'alternança de partits, establerta per Cánovas, i quan Giner recuperà la càtedra a la Universitat. Els congressos pedagògics de 1882 i 1888 van ser el fòrum idoni de difusió. En 1882, Giner expressava la necessitat de transformar el sistema educatiu, com també les línies metodològiques que havien d'orientar la reforma. Insistia en el mateix sentit en 1887 fent especial incidència en l'atenció a les normals; seguint la seva concepció idealista, aquests centres havien d'impartir una formació que s'ocupés de l'home i del mestre:

El magisteri, com el sacerdoci —amb el qual té molts punts de contacte, sobretot en els pobles moderns, on a vegades comparteix, i sovint gairebé ha absorbit completament, el ministeri de l'educació pública—, exigeix en primer lloc homes ben equilibrats, de temperament ideal, d'amor a totes les grans coses, d'intel·ligència desenvolupada, de gustos nobles i senzills, de costums purs, sans d'esperit i de cos i dignes de pensament, paraula, obra i fins i tot de maneres, de servir a la sagrada causa la prossecució de la qual se'ls confia...⁵³

Des d'una perspectiva històrica, les normals havien esdevingut centres obsolets i rutinaris, incapaçs de formar mestres per a les necessitats socials de l'època, i constituïen una càrrega econòmica considerable pel baix rendiment social i pel reduït nombre d'alumnes que acollien. Ara bé, s'havia de preparar el terreny. Giner, l'inspirador, no volia una reforma qualsevol, havia de sortir una reforma capaç de transformar l'esperit de l'home i de la qual sorgís un home nou amb energia interior i capaç d'aconseguir l'esperit de l'home autèntic, aquell que contempla globalment tots els aspectes que conformen la naturalesa humana. Fins que no existissin aquestes condicions, Giner preferia

53. FRANCISCO GINER DE LOS RÍOS, «Lo que necesitan nuestros aspirantes a maestros». Aquest mateix escrit es va publicar en 1911 a la revista fundada per Joan Bardina *Revista de Educación* (Barcelona), any 1, núm. 3, p. 160.

planificar bé la reforma i esperar.⁵⁴ Mentre va durar l'espera, la dècada dels noranta del segle XIX va esdevenir una mena d'obsessió, per altra banda general a altres països d'Europa, de considerar l'educació la panacea salvadora del país. Sens dubte, aquesta propaganda insistent en la importància de l'educació per a la millora social va penetrant en la consciència social, i fonamentalment en la dels mestres.

El desastre colonial va desvetllar la consciència del valor educatiu. Llavors és quan definitivament s'inicia la reforma de les escoles normals. La primera reforma seriosa de les normals és la de Germán Gamazo,⁵⁵ que recollia les propostes de Bartolomé Cossío; tanmateix, no va accontentar ningú. Fins a 1905, un seguit de propostes, les de García Alix, Romanones, Bugallal, Cortezo i Mellado, tampoc tingueren gaire èxit. En 1900 s'aconsegueix, però, crear un ministeri exclusiu per a l'educació, el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, que, definitivament en 1901, assegura el salari dels mestres públics. Fins a 1914, quan el Pla Bergamín aprova la reforma de les normals, surten a la llum un seguit de disposicions que preparen el camí de la modernització educativa i que culminarà amb la Segona República.

2.5. L'EVOLUCIÓ POLÍTICA A CATALUNYA DURANT LA RESTAURACIÓ

A Catalunya, i bàsicament a Barcelona, van confluïr durant la Restauració una munió d'idees polítiques amb interessos fins i tot contraposats, totes elles producte del desencís del Govern, que van afavorir l'aparició del catalanisme polític.

D'una banda, el procés d'industrialització català concentrat bàsicament a Barcelona i la consegüent aparició de la classe obrera, que suportava la part més dura del creixement econòmic del país. Els seus trets diferenciadors eren unes llargues i interminables jornades de treball, dures condicions laborals, salaris

54. Es per això que va fracassar l'intent de reorganitzar les normals de 1893 que presentà Santos María Robledo, que va topar amb l'oposició frontal del conservador Vallín, que presentà un altre pla que tampoc no va aconseguir imposar-se. El tema de la reforma quedà en suspens fins que, a l'abril de 1897, Linares Rivas va trametre al Consejo de Instrucción Pública un projecte que recollia aspectes de la proposta de l'institucionista Cossío; vegeu E. OTERO URTAZA, *Manuel Bartolomé Cossío, pensamiento pedagógico y acción educativa*, Madrid, MEC, 1994, p. 271.

55. Vegeu M. Lluïsa GUTIÉRREZ, «Aproximación a un espacio educativo: la residencia de estudiantes normalistas de la Escuela Normal de maestros, Barcelona (1923-1934)», *Revista de Educación*, núm. 323 (2000), p. 322.

miserables, carestia de la vida, analfabetisme generalitzat i escasses expectatives de progrés social.⁵⁶ Mentre la demanda industrial es va mantenir, sobretot durant els anys de la febre de l'or, llurs protestes van romandre en letargia, però l'inici de la Guerra de Cuba, la crida a files i el canvi de signe econòmic acturen de revulsiu perquè esclatessin, al canvi de segle, una sèrie d'aldarulls, vagues, col·locació de bombes, etc. Tot un auguri del que succeiria pocs anys més tard, des de la vaga general de 1902 fins a la Setmana Tràgica de 1909.

D'altra banda, als inicis de la Restauració, el republicanisme federal es va centrar en la realitat catalana. Valentí Almirall en va assumir la direcció en 1881 i el va orientar encertadament, establint les bases doctrinals del catalanisme polític modern amb una sèrie d'actuacions i tendint a unificar i concentrar les diferents maneres d'entendre'l, que s'aglutinaren en 1882 en el Centre Català, com una entitat de caràcter permanent, científic i artístic, i grup coordinador de tots aquells que defensaven les reivindicacions del dret civil, la llengua i l'economia.

Tanmateix, el tarannà intransigent d'Almirall, defensor d'un laïcisme exacerbant i contrari al separatisme, va provocar fèrries discussions entre les diverses posicions catalanistes, i en 1887 s'escindirà del Centre Català un grup que va fundar la Lliga de Catalunya, a la qual va adherir-se una generació de joves advocats, entre els quals figuraven Enric Prat de la Riba, l'home que, al seu torn, presentant a la Lliga de Catalunya com més nacionalista que els republicans del Centre Català, va prendre les regnes del catalanisme enfront d'aquests darrers, els republicans federals, que només van sobreviure en la mesura que van esdevenir l'esquerra del nacionalisme català i que, els primers anys del segle, a la ciutat de Barcelona, van haver de disputar-se l'electorat amb el republicanisme radical i unitari de Lerroux, que tingué el suport del proletariat fins a 1915. Passada la Guerra Mundial, al cap d'un cert temps, fou desbancat definitivament per l'Esquerra Republicana.

Definitivament, però, a partir de 1898, el moviment d'oposició al centralisme va esdevenir un fet real, i en 1901, a Barcelona el triomf de la Lliga Regionalista i del republicanisme desbanquen els partits polítics oficials de torn, i a partir de 1905, el catalanisme polític de Prat de la Riba i de Cambó actuà al costat dels republicans radicals a l'Ajuntament de Barcelona.

56. Albert BALCELLS, *Cataluña contemporánea I (Siglo XIX)*, Barcelona, Siglo Veintiuno, 1977. També Albert BALCELLS, «Condicions laborals de l'obra a la indústria catalana, 1900-1914», *Recerques*, núm. 2 (1972). Així mateix, Joaquín ROMERO MAURA, *La rosa de fuego: Republicanos y anarquistas: La política de los obreros barceloneses entre el desastre colonial y la Semana Trágica, 1898-1909*, Barcelona, Grijalbo, 1975.

2.6. LA SITUACIÓ EDUCATIVA A CATALUNYA

2.6.1. L'EMBRANZIDA MODERNITZADORA DEL CATALANISME

La situació educativa a Catalunya i a Barcelona presentava grans deficiències. La manca d'escoles, els edificis deficients, els elevats índexs d'analfabetisme constituïen trets característics que s'havien d'eliminar per modernitzar immediatament el país.

El catalanisme, amb la seva embranzida modernitzadora, considerava l'escola el primer graó per a catalanitzar la societat. No hi havia cap partit que no s'interessés per l'educació. Des de l'escola s'havia d'innovar i des de l'escola s'havia de fomentar un sentiment d'estimació al país. Fins i tot el catalanisme conservador de Prat de la Riba, durant un llarg període, considerava que des de l'escola es podrien atraure a les files catalanistes la gran munió d'obrers analfabets que, des de 1873, s'havien manifestat proclius al republicanisme federal.

Des d'una altra perspectiva, cal tenir present una de les eines imprescindibles del catalanisme: l'excursionisme. Ho deixa ben clar el rigorós estudi de David Pujol⁵⁷ titulat *Els orígens de l'escola catalana*. Pujol fa palesa la vinculació entre l'origen de l'escola catalana i l'excursionisme, com també la importància de l'excursionisme en la formació i l'expansió de la ideologia catalanista. Esmenta que la majoria dels catalans que, a la darreria del segle XIX, van promoure l'escola catalana i en català eren membres de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (ACEC), i assenyala, entre d'altres, Francesc Flos i Calcat, el creador de l'escola de Sant Jordi, del primer mapa comarcal de Catalunya i d'una geografia de Catalunya publicada en 1896, que va dedicar a excursionistes de rellevant prestigi. És significatiu que al mateix paràgraf doni la paraula al geògraf Lluís Casassas per a insistir en el mateix aspecte de l'excursionisme, i com Casassas es pregunta

[...] si era alguna cosa més que una coincidència el fet que ACEC i la ILE es fundessin totes dues el mateix any de 1876. Responia dient que més que una coincidència, potser era la manifestació d'una amplitud del moviment que sacsejava una societat somnolenta.

El viver ideològic de la Barcelona de final de segle es reflectia en el seu de propi, en un model d'escola. Van aparèixer llavors un nombre considerable d'escoles defensores del laïcisme, orientades a les classes mitjanes i proletàries des de

57. David PUJOL I FABRELLES, *Els orígens de l'escola catalana*, p. 149.

les lògies, els ateneus, pedagògiums, etc., sobre la base que l'emancipació i la instrucció de l'home havia d'ésser obra de si mateix. En general, diversos autors han estudiat els seus plantejaments i realitzacions.⁵⁸ En aquest sentit, cal assenyalar l'impacte a la societat catalana de l'època de l'Escola Moderna de Francesc Ferrer Guàrdia. Independentment de la posició més o menys favorable que hom pugui tenir, cal assenyalar que en algunes d'aquestes escoles es practicaven excursions com una activitat innovadora, de contacte amb la natura i la realitat social.

2.6.2. EL DOBLE VESSANT MODERNITZADOR DE LES EXCURSIONS ESCOLARS A CATALUNYA

Acabem de veure que les excursions constituïen al tombant de segle una pràctica freqüent a Catalunya. Des de la nostra posició, ens hem de qüestionar com es va difondre aquesta activitat. Què va passar a Catalunya perquè es produís, quasi de forma espontània —a partir de la darrerria de la dècada dels noranta de forma incipient i a l'inici del nou segle, ja de forma oberta i sense embuts—, una pràctica innovadora i alhora renovadora del sistema educatiu ben diferent del que, a tenor del que ens expliquen les fonts i els polítics del moment, fins aleshores s'havia dut a terme?

En 1978 Josep Pallach va estudiar aquest fenomen entre el col·lectiu de mestres públics de Girona. Per la seva part, Joan Puigbert, a la introducció de la publicació de la seva tesi,⁵⁹ feia unes reflexions sobre l'opinió esbiaixada del compromís dels mestres que s'havia donat des de la historiografia tradicional, promoguda pel catalanisme conservador, que fins llavors atribuïa el fenomen del compromís renovador a la iniciativa privada tot deixant de banda —és a dir, excloent— la iniciativa dels mestres públics.

58. Respecte a l'escola de Francesc Ferrer Guàrdia i a tall d'exemple: Blasco DÍAZ, *Francisco Ferrer*, Lisboa, Alfredo David, 1914.; J. F. ELSLANDER, *La escuela nueva*, Barcelona, Publicaciones de la Escuela Moderna, 1908 (versió espanyola d'Anselmo Lorenzo); Jordi MONÉS, Pere SOLÀ i Luis Miguel LÁZARO, *Ferrer Guàrdia y la pedagogía libertaria*, Barcelona, Icaria, 1977; Pere SOLÀ, *Francesc Ferrer Guàrdia i l'escola moderna*, Curial, 1979. Respecte al paper de la maçoneria a l'educació, també a tall d'exemple, només citem Pere SÁNCHEZ I FERRÉ, *La maçoneria a Catalunya (1868-1936)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1990; José Antonio FERRER BENIMELI *et al.*, *Maçoneria i educació a Espanya*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1986; Buena-ventura DELGADO i Conrad VILANOU, «Masonería y educación en la Cataluña contemporánea», *Historia de la Educación, Revista Interuniversitaria* [Ediciones Universidad de Salamanca], núm. 9 (gener-desembre 1990), p. 153-182.

59. Joan PUIGBERT, *La Normal de Girona i el magisteri públic (1914-1936)*, Girona, Universitat de Girona, 1994, p. 7-9.

Enllaçant amb la qüestió enunciada més amunt, ens hem de demanar si la nova pràctica educativa dels mestres, les excursions escolars i d'altres, com els treballs manuals o, per exemple, l'activitat física, va sorgir per generació espontània. De quina font metodològica i didàctica van aprendre els mestres gironins i tota la plèiade de mestres que, dispersos pels indrets més recòndits de Catalunya, a partir del canvi de segle van començar a practicar tot un seguit d'activitats de caràcter innovador? Quins homes o quins professors d'escola normal els van ensenyar?

Vicente Cacho Viu,⁶⁰ en una obra pòstuma, deixa ben clar el caràcter modernitzador del nacionalisme català, desig ja manifestat per Valentí Almirall.⁶¹ Alhora, Cacho Viu també palesa la necessitat del catalanisme d'una independència ideològica per a consolidar-se i per a fer partícip del mateix sentiment a tot el poble. En aquest sentit, li era necessari eliminar qualsevol influència aliena, però fonamentalment aquella que arribés del centre peninsular. Des de la declaració de l'ideari polític d'Almirall fins a l'inici del segle XX havia passat el temps suficient per a la consolidació del nacionalisme com a moviment polític i, en conseqüència, disposava de capacitat per a eliminar qualsevol lligam portador de tuf centralista peninsular.

Avui ja es pot dir que els mestres, a Catalunya, actuaven impel·lits pels dos corrents interessats en la millora de l'escola. Així, per una banda, els mestres eren uns bons aliats del nacionalisme dins de l'aula,⁶² sovint ensenyaven en català, element diferenciador i indispensable del moviment catalanista, i per desvetllar sentiments d'estimació al país, i simultàniament també els mestres públics s'implicaven en el moviment de modernització educativa —d'inspiració institu-

60. V. CACHO VIU, *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Barcelona, Quaderns Crema i Publicacions de la Residencia de Estudiantes, 1998.

61. Jaume VICENS VIVES i Montserrat LLORENS, *Industrials i polítics (segle XIX)*, Barcelona, Vicens Vives, 1961, p. 292-293, comenta com Valentí Almirall (1979) ja en publicar, en 1886, *Lo catalanisme: Motius que'l legitiman, fonaments científics y solucions pràctiques*, amplia les idees expressades al Memorial de Greuges i sintetitza el seu pensament doctrinal, enquadrat dins un regionalisme regeneracionista de Catalunya, que també contemplava la resta d'Espanya. Diu així: «Per a Almirall el catalanisme era un instrument d'acció que comportava, malgrat totes les vexacions que sofria Catalunya, l'únic remei a la salvació col·lectiva d'Espanya.»

62. De fet, és una idea molt estesa, tot i que difícil d'investigar de forma objectiva, que, habitualment, els mestres d'origen català i, en general, als pobles de la Catalunya interior i no tan interior dins l'aula de l'escola s'expressaven en català amb els nens. El mateix Pallach, referint-se a la primera Conversa Pedagògica de Barcelona, celebrada el 1906 i impartida per Joan Llerena, intitulada *Condiciones Pedagógicas que debe reunir el «Lenguaje empleado en la escuela»*, recull l'opinió que de forma clara havia expressat Llerena: cal recórrer, sempre que el mestre ho cregui oportú, «al uso de la lengua del país» (Josep PALLACH, *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya (1901-1908)*, Barcelona, CEAC, 1978, p. 215).

cionista—, que s'impulsava des del Govern central, l'organisme real del qual depenien. Des d'aquesta posició compromesa amb la modernització de l'ensenyament, Silvestre Santaló, germà de Miquel Santaló, ja dóna pistes per a trobar el lligam existent entre el moviment polític català i la implicació dels docents. Tot i que s'expressa en castellà, és significatiu un fragment d'un seu article de 1906, titulat «Exposición de Trabajos Manuales»,⁶³ que recull Pallach⁶⁴ i havia aparegut a *Defensor del Magisterio*:

[...] en el movimiento colosal que ahora se nota en Cataluña en la esfera política, forma hermoso concierto con la actividad sorprendente del Magisterio público y privado.⁶⁵

2.6.3. ALEXANDRE DE TUDELA I LA DIFUSIÓ DE LES EXCURSIONS ESCOLARS

Alexandre de Tudela era un professor d'Escola Normal que va desenvolupar la seva activitat docent a Catalunya en aquest context d'expansió del catalanisme i de modernització del país. El seu paper en la millora de l'educació a Catalunya de fet encara no està estudiat. S'ha atribuït un paper preponderant a determinats personatges compromesos amb l'educació i hom n'ha oblidat d'altres. En el marc d'un plantejament objectiu i renovador de l'estat de la investigació sobre l'acció innovadora en l'àmbit educatiu català, per les fonts fins ara

63. Durant 1901, en el curt període que Romanones va ser ministre va dictar un seguit de decrets de gran transcendència: un que assumia els salaris dels mestres dins els pressupostos de l'Estat, un altre que suprimia l'ensenyament de mestre superior i passava als instituts els de mestre elemental, juntament amb la Càtedra de Pedagogia, un tercer que incloïa la realització de treballs manuals com a impulsors del desenvolupament d'habilitats i destreses manuals, psíquiques i mentals del nen, i donava a aquesta disciplina un caràcter avantguardista. Llavors es van realitzar, davant la manca de personal especialitzat, una sèrie de curssets de formació, concentrant els mestres als pobles més desenvolupats. Ens consta que Jaume Poch, un mestre català llavors destinat a Reus, va impartir, en 1903, tres curssets, dos a Reus i un a Falset, i l'any següent va ser vocal de la Junta provincial organitzadora de l'Exposició de Treballs Manuels de Tarragona. També, per la seva part, Josep Udina, quan sol·licità una pensió a la JAE, com a mèrits va presentar haver impartit dos cursos de treballs manuals a l'escola graduada annexa a la Normal de Barcelona i haver fet curssets de formació als mestres en exercici. Potser algun d'aquests curssets va ser el que va impartir a la «conversa de Barcelona» de 1908, que referència Pallach a *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya (1901-1908)*, p. 216.

64. Josep PALLACH, *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya (1901-1908)*, p. 164.

65. Referències citades.

analitzades, sembla que l'acció pedagògica i didàctica d'Alexandre de Tudela va ser una eficaç eina formativa per als mestres catalans i, en general, per als de tot l'Estat espanyol, perquè les seves ensenyances les va difondre amb una frescor ingènua i alhora espontània, però reflexiva; a l'estil de la llavor enfonsada sota terra, que de mica en mica, amb vigoria, va arrelant i va traient tiges i fulles, primer de forma dèbil, però immediatament després, quan les condicions ambientals són idònies, amb força i seguretat.

Com més amunt ja s'ha exposat, entre 1878 i 1880, Alexandre de Tudela va completar la seva formació assistint a les classes de pedagogia froebeliana de Pedro de Alcántara García, amb qui va establir una profunda amistat per a la resta de la seva vida. A partir de gener de 1881 inicia la seva etapa de forjador de mestres a Girona; a l'agost de 1882 passa a Tarragona, i el 1902 arriba a Barcelona, on exerceix fins a 1931, quan li arriba l'hora de la jubilació. Tudela va ser un entusiasta practicant i defensor de la metodologia froebeliana i, en conseqüència, de les excursions escolars. Sembla que aquesta metodologia s'esqueia amb la seva personalitat. Home idealista, compromès amb l'educació, va assimilar plenament i amb un rigor absolut els plantejaments educatius dels institucionistes i, tot i que no va ocupar mai càrrecs de responsabilitat educativa, des de la tasca docent va exercir una gran influència en els seus alumnes.

Quin camí va triar Tudela per a exercir aquesta influència? A partir del curs 1887-1888, abans que se celebrés, al setembre de 1888, el Congrés Pedagògic de Barcelona, Tudela va començar a Tarragona la pràctica de les excursions escolars amb alumnes de l'homònim col·legi Tarragona.⁶⁶ Va voler aplicar-hi tot allò que havia après amb Pedro de Alcántara García: una metodologia intuïtiva, socràtica, d'observació directa, afavoridora del desenvolupament cognitiu, de l'expressió verbal, del sentit estètic i gràfic, etc. Així, amb aquesta metodologia froebeliana, va anar fomentant en els seus alumnes, primer als batxillers tarragonins mitjançant la pràctica d'excursions, l'estima per la seva terra, per l'activitat productiva dels seus habitants, per la història del seu territori, pel dibuix, per la llengua i l'expressió escrita i per totes les altres disciplines que tenien relació amb l'excursió que realitzaven. Al mateix temps, en fer assistir els seus alumnes, aspirants a mestres, a aquestes excursions, els anava ensenyant de forma pràctica com les havien de realitzar posteriorment ells mateixos amb els seus futurs alumnes d'escola. Així, de forma intuïtiva, mostrava la realitat que els envoltava, la interrelació de les diverses disciplines, tot fent-los adquirir una actitud positiva per a l'aprenentatge.

66. Eren tan baixos els salaris dels auxiliars d'escoles normals, que completava el sou impartint classes de geografia i altres disciplines al col·legi privat Tarragona.

Alhora, Tudela va trobar noves alternatives a la difusió de les excursions mitjançant la seva publicació. Primer les publica a Tarragona amb pseudònim. Així, de manera encoberta, va anar exposant les teories sobre les excursions dels pedagogs més destacats del moment, les seves idees educatives i els beneficis que reportaven als estudiants en el desenvolupament intel·lectual, corporal, de sociabilitat, d'identitat i, fins i tot, d'arrelament al territori.⁶⁷

El segon pas que farà Tudela va ser impulsat des de Madrid per Pedro de Alcántara García, home proper a la ILE. Aplica els plantejaments que van adoptar els membres d'aquesta institució, segons els quals l'única via per a treure del marasme i de l'immobilisme el poble espanyol estava en l'educació alliberadora. Abans de reformar l'ensenyament de les normals, calia fer conèixer als mestres del país allò que ja s'hi feia i s'hi feia bé. Amb aquesta finalitat, en 1891, Pedro de Alcántara García funda la revista *La Escuela Moderna*, que difonia les experiències educatives de professionals reconeguts que fossin idònics com a guia o model per a altres mestres en els seus contextos respectius.

El mateix any 1891, Tudela comença a publicar les seves activitats docents i els seus models pedagògics,⁶⁸ que constitueixen una vertadera lliçó de la seva pròpia pràctica, del seu ideari pedagògic i una guia per a animar els mestres a imitar-lo. Devien agradar als impulsors de la revista i devien resultar tan interessants que al seu primer article, «Excursiones escolares de geografía en Tarragona. Introducción», en va seguir un altre, anunciat en el número precedent. Continua publicant-hi un nombre considerable d'excursions. En 1895, en fa una selecció de deu i les inclou a la segona part de l'obra *Estudios pedagógicos*, publicada a Tarragona. A la vuitena excursió que publica, transcrita com si fos la carta d'un nen a un company de classe malalt que no ha pogut assistir-hi, diu:

Com es veu, retornem d'aquesta excursió parlant d'Història, igual que al seu inici, és aquest un tema que es pot dir que quasi no hi ha cap excursió en què no es tracti, i sempre espontàniament, ve provocat per fets relacionats amb els llocs de l'itinerari. Indiquem sempre en aquestes pàgines, amb gran sobrietat, els esdeveniments històrics que s'han tractat amb els nens; però hem de consignar una vegada més, no només l'interès que desperten, sinó també les petges profundes que deixen a la memòria, causades indubtablement per l'associació que s'estableix entre els llocs i els esdeveniments referits.⁶⁹

67. A l'obra *Estudios pedagógicos*, Tarragona, Jaime Pedro Aguadé, 1895, comenta que va publicar els textos de les excursions a la premsa que dirigia el senyor Dolç.

68. Sense haver fet una investigació exhaustiva, hem recollit i inventariat fins a 1987 quaranta-tres publicacions, quasi un centenar fins a la seva jubilació.

69. Cf. Alejandro TUDELA, *Estudios pedagógicos*, Tarragona, Jaime Pedro Aguadé, 1895, p. 233.

Cal que recordem que ja en 1998, segons manifestava *El Clamor del magisterio*, per primera vegada i com a tema lliure, les oposicions al magisteri primari inclouen les excursions i sortides escolars. Tudela va formar part del tribunal d'oposicions de Barcelona. Aquest fet devia contribuir de manera transcendental a la seva difusió entre els mestres.

En 1911, a la *Revista de Educación*, creada per Joan Bardina, Tudela, a l'article «El excursionismo en las Escuelas Normales», deia ben clar que considerava el tema prou conegut i el donava per tancat.⁷⁰

Per altra banda i en contraposició, es pot aduir que, des de 1876, l'ACEC a Catalunya també feia excursions

[...] ab lo fi d'investigar tot quan meresca la preferent atenció baix los conceptes científich, literari y artístich en nostra volguda terra.⁷¹

Efectivament, així era; no en va s'ha fet referència a les paraules de Casasas. Ambdues institucions feien excursions. Ara bé, es pot dir que mentre a les excursions de l'ACEC participaven intel·lectuals i personalitats de cert ascendent social i constituïen una mena d'acumulació dels coneixements dels diferents indrets objecte de visita, les que practicava Tudela anaven adreçades als escolars i als mestres.

La veritable tasca de Tudela —justament quan el nacionalisme necessita per a la seva expansió i la seva afirmació com a projecte col·lectiu estímuls que desvetllin sentiments d'estimació al territori, a la llengua i al seu passat— rau en el fet que va donar la millor lliçó pràctica als mestres publicant en diferents formats i instàncies les seves pròpies excursions i com les portava a la pràctica.

Resultaria agosarat atribuir tot l'èxit de la pràctica excursionista dels mestres públics catalans a Tudela. És innegable que sense la complicitat dels mestres, sense la seva expressa voluntat d'eleva la condició social del poble mitjançant la seva intervenció educativa, qualsevol propaganda hauria resultat estèril. Òbviament, els mestres públics catalans ja devien participar d'aquest sentiment d'estimació al país. Només els calien les fórmules, que van trobar en Tudela, per a desvetllar aquest sentiment als nens i desenvolupar, alhora, totes les seves capacitats intel·lectuals.

Des d'aquesta perspectiva, hem de fer-nos ressò de les paraules de tres insignes pedagogs catalans: Miquel Santaló, Artur Martorell i Martí Alpera.

70. Alejandro TUDELA, «El excursionismo en las Escuelas Normales», *Revista de Educación* (1911).

71. Vegeu respecte a aquest tema David PUJOL I FABRELLES, *Els orígens de l'escola catalana*, p. 30.

No cal ara incidir en la personalitat de Miquel Santaló i Parvorell,⁷² el gran geògraf i pedagog català, alhora que polític molt significat dins el partit d'Esquerra Republicana. Durant la Segona República va arribar a ministre de Comunicacions, conseller primer de la Generalitat i director de la Normal d'aquesta institució, entre els càrrecs més significatius. En 1909, quan les institucions pedagògiques i educatives que crearà més tard la Mancomunitat encara no estaven completament definides, en finalitzar una excursió que havia realitzat a peu amb els seus alumnes d'una escola gironina fins a unes mines de limonita, al poble de Celrà, tot emulant les expressions que utilitzava Tudela, deia:

Y mientras los niños con su ternura infantil repetían, «el lunes presentaré mi crónica», yo, en mis soliloquios repetía las palabras del gran propagandista D. Alejandro de Tudela (*).⁷³ Las excursiones escolares fortalecen el cuerpo; desenvuelven la inteligencia; proporcionan a los niños ejercicios de composición gramatical; hacen amar la Naturaleza; establecen relaciones entre discípulos y maestros; educan a los niños para el trato social; forman espíritus generosos y sufridos.⁷⁴

Pel que fa a Artur Martorell, reproduïm allò que ja hem manifestat⁷⁵ recolzant-nos en les seves pròpies paraules i els seus records. Martorell, deixeble de Tudela, a la conferència homenatge que se li va dedicar un any després de la seva mort, al Reial Col·legi de Cirurgia i Medicina —espai on havia estat instal·lada la Normal entre 1909 i 1926—, va fer una emotiva dissertació de la seva vocació d'educador i deixà ben clara la influència de Tudela en un nombre considerable de promocions de mestres de Barcelona i d'altres indrets, en el món educatiu i, fins i tot, afegia, en la societat catalana. S'aprecia en les paraules que segueixen de Martorell com si mitjançant una mena de mecanisme d'osmosi —de mestre a alumne—, Tudela va saber difondre les noves teories pedagògiques en els ambients educatius catalans. En referir-se a les excursions, Martorell deia:

[...] hi ha una sèrie ordenada de deu excursions pels encontorns de Tarragona que resumeixen el pla de treball que porta a terme amb els seus alumnes [...] i que

72. J. CLARA *et al.*, *Els mestres gironins i l'estudi del medi (1900-1936)*, Girona, Serveis Territorials d'Ensenyament, 1983, p. 22.

73. A l'article de Santaló, l'asterisc fa referència a l'obra de Tudela *Estudios pedagógicos*.

74. Vegeu Miquel SANTALÓ I PARVORELL, «Una Excursión», *El Magisterio Gerundense*, núm. 34 (30 gener 1909), p. 1-2.

75. M. Lluïsa GUTIÉRREZ, «La didáctica de la geografía i la interdisciplinarietat en ciències socials mitjançant les excursions escolars. El cas d'Alexandre de Tudela (1861-1935)», a *Actes de la VII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona, SCHCT, 2003, p. 245-251.

són encara d'utilitat per als mestres d'avui d'aquesta ciutat, perquè és una guia i una font de documentació per a la seva tasca escolar. Una d'aquestes excursions m'ha produït una veritable emoció, no per ella mateixa [...], sinó per la dedicatòria i per uns mots que expliquen un pas de la vida del senyor Tudela. És dedicada al seu nebot Emili, mestre d'Aldaya, i comença dient: «És aquesta la primera excursió escolar a la que vares assistir tot just arribat a Tarragona en companyia de la teva àvia: dos éssers dèbils que veníeu a cercar redós a un altre, aleshores més dèbil que vosaltres. Tu orfe, noi encara; ella velleja, jo malalt; quin contrast! La providència, que mai no ens abandona, permeté que jo recobrés la salut i pogués amb el meu treball subvenir a la teva educació i proporcionar a la meva mare el repòs i benestar que tenia tan merescut. En record, doncs, d'aquella edat venturosa en la qual cercaves sempre la meua companyia [...] escric el teu nom a la capçalera d'aquestes ratlles. Que et serveixi d'estímul per a prosseguir amb els teus deixebles el pla educatiu que amb el meu exemple et vaig ensenyar...» Doncs bé —continua Martorell—, mireu quins atzars de la vida, jo vaig ésser en la meua infantesa ací a Barcelona deixeble d'aquest nebot de Tudela durant un any i amb ell vaig fer les meves primeres excursions escolars, on anàvem a dibuixar i a fer lliçons davant els fets vius de la naturalesa. La pràctica apresada al costat del seu oncle havia estat ben assimilada; fructificava després en el treball del seu nebot i jo me n'aprofitava quan encara no tenia deu anys.⁷⁶

Sembla que foren tan intenses les primeres impressions escolars de Martorell, que novament, cap a 1962, en una altra conferència tornava a parlar del bon record que guardava d'aquest seu primer mestre:

I l'autor d'aquestes ratlles, que del 1903 al 1906 fou alumne de l'Institut Obreiro Graciense, pot donar fe d'haver tingut la sort de trobar-hi un mestre jove, que ja en aquell temps organitzava amb els seus alumnes excursions regulars per les muntanyes dels voltants de la ciutat on feien dibuixos al natural, feia prendre apunts de les lliçons, feia representacions teatrals als infants, etc.⁷⁷

Per la seva banda, Fèlix Martí Alpera va tenir una cordial relació amb Tudela com a director i mestre regent de l'escola Baixeres, l'escola annexa a la Normal, on realitzaven les pràctiques els aspirants a mestre i on sovint Tudela donava classe als nens del grup davant dels seus alumnes de la Normal perquè observessin directament com s'havia d'ensenyar. En 1928 el qualificava de:

76. A. MARTORELL, *Alexandre de Tudela*, conferència pronunciada el 2 de gener de 1936 a l'Acadèmia de Medicina de Barcelona, Barcelona, 1936, p. 12.

77. Otilia DEFIS, *Artur Martorell, l'home*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Pedagogia i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 38.

[...] benemèrit mestre de mestres a qui el professorat de normals i el magisteri primari deuen un homenatge pels seus serveis, per la seva experiència i les seves virtuts.⁷⁸

Tres testimonis no permeten arribar a conclusions definitives. Tanmateix, tots tres són representatius de la pedagogia catalana i no van amagar la influència benèfica de Tudela. Cal continuar mantenint les seves paraules en l'oblit? Manquen, però, encara estudis globals per a les províncies de Tarragona i Lleida a l'estil dels fets per Josep Pallach per als mestres de Girona per a calibrar el verader abast de la influència d'Alexandre de Tudela.

Precisament, des del present, quasi cent anys després que Tudela digués que ja s'havia parlat abastament de les excursions i en el context de la celebració del centenari d'un organisme de tanta rellevància en el desenvolupament de la ciència i la pedagogia catalana —l'Institut d'Estudis Catalans—, hem d'admetre, sense subordinació ni exclusió, que van confluïr els dos corrents modernitzadors d'aquell moment en el nostre país.

El catalanisme polític que volia allunyar-se de la política immobiliària del Govern tenia en l'idioma un bon element diferenciador i lluitava per implantar-lo a l'escola, com també per construir una societat moderna, i la ILE, una institució dedicada a impulsar globalment el progrés social, mitjançant l'educació, tot aplicant els mètodes pedagògics més idonis, entre els quals figuren la pràctica d'excursions escolars que Alexandre de Tudela va saber difondre a Catalunya i que, al seu torn, van ser aprofitats per un nombre considerable de mestres catalans sense renunciar a la seva pròpia identitat, impulsant des de la seva posició, aquí i alhora la modernització pedagògica. Els mestres públics, en definitiva, van ser capaços d'aglutinar les dues línies modernitzadores que llavors coexistien a Catalunya.

2.6.4. ALTRES MECANISMES DE PENETRACIÓ DE LA INNOVACIÓ EDUCATIVA

Com més amunt ja hem indicat, la ILE va impulsar diferents línies per a modernitzar la ciència i l'educació que també van afectar la societat catalana.

Endinsant-nos novament en aquest aspecte i abans de realitzar la reforma de les normals, amb relació a la renovació pedagògica a Catalunya s'ha de fer una breu referència a les Converses Pedagògiques i, en conseqüència, abans, a les

78. Félix MARTÍ ALPERA, «La enseñanza de las prácticas en la formación de maestros», *Revista de Pedagogía* (Madrid), núm. 79 (1928), p. 306.

seves precursoras, les Conferències Pedagògiques, que a partir de 1887 van ser impulsades per la ILE per ajudar i treure de l'aïllament els mestres. S'organitzaren reunint els mestres de cada província a l'Escola Normal de la capital per assistir a conferències, discussions, exposicions sobre activitats docents, etc., realitzades per mestres i professors de normals i que després debatien de forma col·loquial, i així, en un ambient entre iguals, de mestres col·legues, es podien orientar i ajudar en la millora de la seva pràctica docent. Sense generalitzar, sembla que el seu balanç no va ser reeixit. Les Conferències resultaven una càrrega feixuga per als mestres, ja que havien de sufragar-se les despeses i, amb el pas del temps, van esdevenir monòtones, plenes de «palabreria» i poc pràctiques. De ben segur que no devien desvetllar idèntica manca d'interès en totes les províncies.

Aquest podria ser el cas de la província de Girona, on algunes poblacions començaven l'embranchida de la indústria surera, amb la consegüent problemàtica social. Alguns mestres gironins es devien acostumar a la trobada, on discutien la problemàtica de la seva situació professional i, a més a més, a nivell col·loquial, l'ajuda i la informació que n'obtenien devia compensar llurs esforços. En clausurar-se pel Decret de Romanones el 28 d'octubre de 1901 la Normal de Girona, els mestres gironins ja no es pogueren reunir més a la capital i decidiren aplegar-se allà on fos. Josep Pallach explica abastament com s'organitzen aquests mestres mitjançant Silvestre Santaló, mestre de Camallera, i Llorens Jou i Olió, llavors mestre de Llançà, entre d'altres.⁷⁹ Un dels mestres més actius i impulsor de l'associacionisme del magisteri gironí i espanyol, les proposava així:

Con el fin de ilustrarnos unos a otros, de mantener lazos de compañerismo y de fortalecernos recíprocamente, se ha pensado en promover unas «Conversaciones» (¡no conferencias!) que podrá promover quien quiera, el que ignore o el que sepa, y donde podrán intervenir los concurrentes.

Així s'organitzen les primeres Converses Pedagògiques a Catalunya. Entre iguals. Satisfien les necessitats i les preocupacions docents que cada mestre tenia, s'explicaven com resolien cada situació i aprenien noves estratègies per a desenvolupar la intel·ligència dels nens. Van esdevenir, com molt bé assenyala Pallach,⁸⁰ el mètode més autèntic d'autoformació del professorat i, també, aques-

79. Josep PALLACH, *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya*, 1978, dedica els dos darrers capítols de l'obra a l'origen i l'organització de les Converses, primer a Girona i després com es van estenent per tot Catalunya (p. 199-217).

80. Josep PALLACH, *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya*, 1978, p. 103, n. 12.

tes converses, adaptades a les necessitats educatives i professionals dels mestres, són l'origen de les escoles d'estiu que establirà la Mancomunitat de Catalunya a partir de 1914 i que van tenir gran ressò, ja que a les seves aules els mestres van actualitzar els seus mètodes i coneixements. En conclusió, una iniciativa impulsada pels institucionistes va ser transformada pels interessos dels mestres catalans i va esdevenir un dels sistemes de formació continuada més eficaços i que han arribat fins a avui dia.

Una altra de les iniciatives de la ILE que va tenir extraordinàries repercussions en la renovació pedagògica a Espanya i a Catalunya va consistir a treure fora del país tots aquells elements que devien incidir directament en l'educació. Ens referim a la Junta de Ampliación de Estudios, la JAE. Tot i que els primers tempteigs s'inicien en 1898, no es va crear fins el 1907, pel ministre Amalio Gimeno. Entre 1909 i 1913, la JAE va contribuir a fer fructificar l'ideari institucionista gràcies al desenvolupament de la filosofia del mateix decret:

[...] posar Espanya en contacte amb l'estranger, ja que el poble que s'aïlla s'estaciona i es descompon. Per això, tots els països civilitzats prenen part en aquest moviment de relació científica internacional per formar el personal docent futur i donar a l'actual els mitjans i facilitats per seguir de prop el moviment científic i pedagògic de les nacions més cultes.⁸¹

Així és com definitivament es va provocar un corrent de comunicació científica i pedagògica amb l'estranger, que va desvetllar en els pensionats una presa de consciència de la veritable realitat de la ciència i l'educació, que, al seu retorn, els va impel·lir a aplicar el que havien après. Alhora, es va establir una nova forma de pensió, les sortides en grup, que varen aprofitar un considerable nombre de mestres, entre els quals podem citar: Pere Loperena, Jaume Poch, Rosa Roig, Rosa Sensat, Josep Udina, Eladi Homs, etc. Després de la Primera Guerra Mundial n'augmentarà considerablement el nombre: Pere Rosselló, Joan Bardina, Miquel Santaló, Margarida Comas, etc. L'actitud d'aquesta onada de catalans que volen sortir per conèixer la realitat educativa europea i americana és la d'homes d'empenta, enèrgics, innovadors, que desitgen conèixer les institucions educatives estrangeres per implantar-les, adaptant-les, a Catalunya. Van saber aprofitar una oportunitat única per a poder conèixer directament tots els avenços científics i educatius del moment. Així, ben aviat, a Catalunya es van

81. M. Lluïsa GUTIÉRREZ, «La didàctica de la geografia i la interdisciplinarietat en ciències socials...», p. 26, extret de M. Teresa MARÍN ECED, *Los pensionados en educación por la JAE y su influencia en la pedagogía española*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1988, t. 1, p. 74.

poder aplicar els plantejaments d'educació progressiva de Dewey, de la pedagogia científica de Montessori, de l'educació funcional de Claparède o de la globalització de Decroly, per citar-ne els més significatius.

De fet, les pensions no van estar promogudes només per la JAE, també ho van ser per l'Institut d'Estudis Catalans, i l'Ajuntament de Barcelona va impulsar sortides en grup, i, en ocasions, alguns mestres van assumir les despeses de les seves sortides. Una vegada més hem de palesar les repercussions positives d'aquestes pensions temporals d'il·lustres catalans en la modernització educativa del període noucentista, que tan bé va dirigir Eugeni d'Ors com a conseller de Prat de la Riba en matèria educativa. En definitiva, s'ha d'admetre que

[...] pel damunt de la creixent diferenciació cultural entre Madrid i Barcelona, un comú anhel de generació, europeïtzant sense reserves i convençut de la necessitat del cultiu de la ciència,⁸² es va produir a Catalunya entre ambdós corrents.

2.6.5. L'ESCOLA DE MESTRES DE JOAN BARDINA

L'Escola de Mestres de Joan Bardina, dins el convuls ambient barceloní de l'inici del segle XX, representa el primer assaig i el més significatiu de formar mestres catalans per a les escoles catalanes incorporant els avenços científics i metodològics de l'època.

L'escola de mestres de Bardina era una institució de caràcter privat que preparava els aspirants a mestre. Es pretenia així eradicar definitivament qualsevol influència aliena en la formació del poble català. Els seus alumnes, per treure's el títol, havien d'examinar-se també a la Normal de Barcelona.

Pedagog per vocació, Bardina començà a difondre les seves idees sobre educació després del desastre del 98, a *La Veu de Catalunya*. Aquestes tenen com a fonament l'educació d'un home integral i harmònic, *fer homes*, és a dir, equilibrats, actius, educats més que instruits, capaços de tenir ideals i de posar-los en pràctica, inconformistes, revolucionaris... Atribuïa l'èxit de l'escola a una fèrria vocació i formació del mestre i els coneixements de l'alumne per part d'aquell, tot aplicant una metodologia activa, participativa i reflexiva, amb la realització d'excursions i sortides escolars, pràctiques de laboratori i treballs manuals, com ja s'ha vist, importants a l'època, formació musical i formació gimnàstica. Pretenia eliminar els llibres de text, etc. En definitiva, l'Escola de Mestres aglutinava per primera vegada tots els avenços pedagògics de l'època.

82. V. CACHO VIU, *El nacionalismo catalán...*, p. 190.

En els seus inicis aquests plantejaments pedagògics van estar avalats pels sectors conservadors i també pels més liberals del catalanisme. Probablement, el seu esperit obert, que incloïa la coeducació i la neutralitat religiosa, exercida aquesta amb una exquisida tolerància, podien haver estat una bona raó perquè Prat de la Riba, recolzat pel sector conservador catalanista, encara confiés a poder atraure la massa menestral i obrera oposada al poder de l'Església, i veiés en els plantejaments de Bardina l'opció més clara per a poder aconseguir la unió de totes les tendències catalanistes de Barcelona. Sembla, però, que els esdeveniments posteriors de la Setmana Tràgica van fer evident la impossibilitat de l'entesa.

L'escola de Bardina, que va funcionar entre 1906 i 1910, va haver de tancar abandonada per les institucions que li havien donat suport. S'obren alguns interrogants: va ser perquè Bardina va pronunciar-se massa en la defensa del famós pressupost de l'Ajuntament de Barcelona?; va ser perquè els seus plantejaments educatius van deixar d'interessar al sector que recolzava la Lliga i al mateix Prat de la Riba?; va ser per incompatibilitat d'idees amb Eugeni d'Ors, conseller de Prat de la Riba en qüestions d'ensenyament? Potser tots aquests aspectes hi van contribuir. Tanmateix, des d'una perspectiva històrica, l'Escola de Mestres de Joan Bardina significa l'intent català més innovador de la formació dels mestres.

2.7. CONCLUSIÓ

Com a síntesi de les idees exposades, el primer que cal palesar són les dificultats que, ja des dels seus inicis, va presentar la formació dels mestres a Catalunya, immersos en un idioma aliè i mitjançant una metodologia desmotivadora. Tanmateix, cal ressaltar que el catalanisme polític es va obrint camí, al bell mig d'un ambient advers, recolzant-se en els científics i en l'escola, que, al seu torn, van saber aprofitar els mecanismes d'innovació i de modernització educativa que ofería el Govern espanyol. De fet, no és excloent la coexistència d'un potent, vigorós i creatiu moviment catalanista centrat en la consolidació d'una Catalunya moderna en el sentit més integral del terme i la d'un corrent també modernitzador que exercia les seves influències des del Govern de Madrid. Precisament l'impuls econòmic, cultural, científic i educatiu que va experimentar Catalunya durant la Restauració i la Segona República rau en el fet que va saber col·laborar de manera discreta i silenciosa amb aquells elements que tenien capacitat decisòria a Madrid. Alhora, l'originalitat dels avenços científics i educatius catalans d'aquest període es basen en el fet que, tot i estar relacionats amb iniciatives «institucionistes», van aplicar-se a millorar les necessitats de la societat catalana, on l'escola i els mestres van esdevenir agents actius.

2.8. BIBLIOGRAFIA

- ALMIRALL, Valentí. *Lo catalanisme*. Barcelona: Edicions 62: «la Caixa», 1979. (Les Millors Obres de la Literatura Catalana; 22.)
- BALCELLS, Albert. «Condicions laborals de l'obra a la indústria catalana, 1900-1914». *Recerques*, núm. 2 (1972).
- *Cataluña contemporánea I (Siglo XIX)*. Barcelona: Siglo Veintiuno, 1977.
- BENOT, Eduardo. *Errores en materia de educación y de instrucción pública*. 2a ed. Cadis, 1862.
- CACHO VIU, Vicente. *El nacionalismo catalán como factor de modernización*. Barcelona: Quaderns Crema: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, 1998.
- CASINOS, Xavier. *La maçoneria a Barcelona dels inicis a l'actualitat*. Barcelona: La Busca, 2000.
- CLARA, Josep [et al.]. *Els mestres gironins i l'estudi del medi (1900-1936)*. Girona: Serveis Territorials d'Ensenyament, 1983.
- CLARA, Josep [et al.]. *La Normal de Girona, 150 anys d'història (1844-1994)*. Girona: Universitat de Girona. Facultat de Ciències de l'Educació, 1995.
- COSTA, Joaquín. «Maestro, escuela i patria». A: *Ideario español*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1907.
- DEFIS, Otilia. *Artur Martorell, l'home*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Pedagogia: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- DELGADO, Buenaventura [et al.]. *Joan Bardina: Un revolucionario de la pedagogía catalana*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1980.
- «El 98 y la educación española». *Boletín del Ilustre Colegio Oficial de Doctores y Licenciados* [Madrid] (setembre 1998).
- DELGADO, Buenaventura; VILANOÚ, Conrad. «Masonería y educación en la Cataluña contemporánea». *Historia de la Educación, Revista Interuniversitaria* [Ediciones Universidad de Salamanca], núm. 9 (gener-desembre 1990), p. 153-182.
- DÍAZ, Blasco. *Francisco Ferrer*. Lisboa: Alfredo David, 1914.
- DÍAZ, E. *La filosofía social del krausismo español*. Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1973.
- FERRER BENIMELI, José Antonio [et al.]. *Maçoneria i educació a Espanya*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986.
- GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya*. Llibre II: *Ensenyament primari, tercera part*. Barcelona: Fundació A. Galí, 1969.
- GUTIÉRREZ, M. Lluïsa. «La Normal de Barcelona sota la direcció d'Ot Fonoll: 1849-1874». A: *La formació inicial i permanent dels mestres: Actes de les XIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Vic: Eumo, 1997.
- «Tradición y modernidad en la Normal de Barcelona tras la crisis del 98». A: *Revista de Educación: Monográfico 1997 sobre la educación y la Generación del 98*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura, 1997.

- «Zenon Martí, professor de mestres normalistes a Barcelona». A: *La formació inicial i permanent dels mestres: Actes de les XIII Jornades d'Història als Països Catalans*. Vic: Eumo, 1997.
- «Aproximación a un espacio educativo: la residencia de estudiantes normalistas de la escuela normal de maestros, Barcelona (1923-1934)». *Revista de Educación*, núm. 323 (2000).
- *La Residència d'Estudiants Normalistes*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000.
- «Apunts sobre l'ensenyament de la geografia a l'escola». A: *Actes de la VI Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Barcelona: SCHCT, 2002, p. 337-343.
- «La didàctica de la geografia i la interdisciplinarietat en ciències socials mitjançant les excursions escolars. El cas d'Alexandre de Tudela (1861-1935)». A: *Actes de la VII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Barcelona: SCHCT, 2003, p. 245-251.
- GUZMÁN, Manuel de. *Vida y muerte de las Escuelas Normales*. Barcelona: PPU, 1986.
- MARÍN ECED, M. Teresa. *Los pensionados en educación por la JAE y su influencia en la pedagogía española*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1988. 4 v.
- *Innovadores de la educación en España*. Madrid: Servicio de Publicaciones de la Universidad Castilla-La Mancha, 1991.
- MARTÍ ALPERA, Félix. «La enseñanza de las prácticas en la formación de maestros». *Revista de Pedagogía* [Madrid], núm. 79 (1928).
- MARTORELL, Artur. *Alexandre de Tudela*. Barcelona: Impremta Casa de Caritat, 1936.
- MELCÓN BELTRÁN, Julia. *Renovación de la enseñanza de la geografía en los orígenes de la España contemporánea*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 1995.
- MIÑAMBRES, Amparo. *L'Escola Normal de Lleida: Una crònica dels primers cent anys 1841-1940*. Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 1994.
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi. *La llengua a l'escola (1714-1939)*. Barcelona: Barcanova, 1984. (Sèrie Educadors, Idees, Institucions)
- *L'Escola Normal de Barcelona 1845-1972*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2000.
- NOGUERA, Antònia. *La Escuela Normal de Tarragona (1843-1931): Cien años de la vida de una Escuela Normal*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984.
- OTERO URTAZA, E. *Manuel Bartolomé Cossío, pensamiento pedagógico y acción educativa*. Madrid: MEC, 1994.
- PALLACH, Josep. *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya (1901-1908)*. Barcelona: CEAC, 1978.
- PUIGBERT, Joan. *La Normal de Girona i el magisteri públic (1914-1936)*. Girona: Universitat de Girona, 1994.
- PUJOL I FABRELLES, David. *Els orígens de l'escola catalana*. Barcelona: CEAC, 1998.
- ROMERO MAURA, Joaquín. *La rosa de fuego: Republicanos y anarquistas: La política de los obreros barceloneses entre el desastre colonial y la Semana Trágica, 1898-1909*. Barcelona: Grijalbo, 1975.

- SANTALÓ I PARVORELL, Miquel. «Una Excursión». *El Magisterio Gerundense*, núm. 34 (30 gener 1909).
- TERMES, Josep. *De la Revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939): Història de Catalunya*. Vol. VI. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- TUDELA, Alejandro. *Estudios pedagógicos*. Tarragona: Jaime Pedro Aguadé, 1895.
— «El excursionismo en las Escuelas Normales». *Revista de Educación* (1911).
- VICENS VIVES, Jaume; LLORENS, Montserrat. *Industrials i polítics (segle XIX)*. Barcelona: Vicens Vives, 1961. (Biografies Catalanes. Sèrie Històrica; XI) [Reimpresió]